

**MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA
XORIJ TAJRIBALARINING AHAMIYATI**

Sobirjonov Ilhomjon Ismoiljon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti “Moliya va

moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi 4-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Maribjonov Botirjon Ikromjonovich

Andijon davlat texnika instituti, “Buxgalteriya hisobi”

kafedra assistenti. e-mail: botirjonmaribjonov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va ularni yanada takomillashtirishda xorijiy davlatlar tajribasining ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda mahalliy byudjetlarning daromad bazasini mustahkamlash, mahalliy soliqlar va yig‘imlar samaradorligini oshirish, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish hamda hududlarning moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish bo‘yicha amaliy yondashuvlar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: byudjet daromadlari, xorij tajribasi, fiskal markazlashuv, mahalliy soliqlar, byudjetlararo munosabatlar, moliyaviy mustaqillik.

Kirish. Mahalliy byudjetlar hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini moliyalashtirish, aholi farovonligini oshirish hamda davlat xizmatlarini samarali tashkil etishda muhim moliyaviy manba hisoblanadi [1]. Mahalliy byudjet daromadlarining barqarorligi hududlarning moliyaviy mustaqilligi, investitsion jozibadorligi va iqtisodiy faolligi bilan chambarchas bog‘liq. Shu sababli dunyoning ko‘plab mamlakatlarida mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirish va takomillashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mahalliy byudjetlarning mustahkam daromad bazasiga ega bo‘lishi hududlarning iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish, infratuzilmani yaxshilash va aholi ehtiyojlarini to‘liq qondirish imkonini beradi.

Mahalliy byudjet daromadlari asosan mahalliy soliqlar, umumdavlat soliqlaridan ajratmalar, davlat transfertlari, yig‘imlar va boshqa tushumlardan shakllanadi. Xalqaro amaliyotda mahalliy byudjetlar moliyaviy mustaqilligini ta‘minlash uchun fiskal desentralizatsiya siyosati keng qo‘llaniladi. Fiskal desentralizatsiya markaziy hukumat vakolatlarining ma‘lum qismini hududiy boshqaruv organlariga topshirishni nazarda tutadi. Natijada mahalliy hokimiyat organlari o‘z daromad manbalarini shakllantirish va ulardan foydalanish bo‘yicha kengroq vakolatlarga ega bo‘ladi.

AQSh tajribasi mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda eng samarali modellardan biri hisoblanadi [2]. Ushbu mamlakatda shtatlar va mahalliy hokimiyat

organlari moliyaviy jihatdan nisbatan mustaqil faoliyat yuritadi. Mahalliy byudjet daromadlarining asosiy qismini mol-mulk solig‘i tashkil etadi. Ayrim hududlarda ushbu soliq mahalliy daromadlarning 70 foizigacha bo‘lgan qismini ta‘minlaydi. Bundan tashqari, mahalliy savdo soliqlari va ayrim xizmatlardan olinadigan yig‘imlar ham muhim moliyaviy manba hisoblanadi. AQSh tajribasi mahalliy soliqlarning samarali ma‘murchiligi va daromad manbalarining diversifikatsiyasi hududiy rivojlanishda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

Germaniyada mahalliy byudjetlarni moliyalashtirish tizimi fiskal federalizm tamoyillariga asoslanadi [3]. Mamlakatda daromad solig‘i va qo‘shilgan qiymat solig‘idan tushadigan mablag‘lar federal, yerlar va mahalliy byudjetlar o‘rtasida aniq belgilangan me‘yorlar asosida taqsimlanadi. Shuningdek, iqtisodiy salohiyati past hududlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida moliyaviy tenglashtirish mexanizmi amal qiladi. Bu tizim hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish va mahalliy byudjetlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Fransiyada mahalliy byudjetlarning daromad bazasini mustahkamlash maqsadida mahalliy hokimiyat organlariga ayrim soliqlar bo‘yicha mustaqil stavkalar belgilash huquqi berilgan [4]. Kommunal va hududiy boshqaruv organlari mol-mulk soliqlari, yer soliqlari va mahalliy yig‘imlar orqali sezilarli daromadlarni shakllantiradi. Shu bilan birga, davlat transfertlari ham mahalliy byudjetlar daromadlarining muhim manbasi hisoblanadi. Fransiya tajribasi mahalliy boshqaruv organlarining moliyaviy mas‘uliyatini oshirish orqali byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi.

Janubiy Koreya mahalliy byudjet daromadlarini oshirishda raqamli texnologiyalarni keng joriy etgan davlatlardan biridir [5]. Mamlakatda soliq ma‘murchiligi to‘liq raqamlashtirilgan bo‘lib, soliq to‘lovchilarning ma‘lumotlari yagona elektron platforma orqali boshqariladi. Natijada soliqlarni yig‘ish samaradorligi oshgan, yashirin iqtisodiyot hajmi qisqargan va mahalliy byudjetlarga tushumlar ko‘paygan. Ushbu tajriba mahalliy byudjet daromadlarini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalarining muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Kanada tajribasida ham mahalliy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligiga katta e‘tibor qaratiladi [6]. Mahalliy boshqaruv organlari ko‘chmas mulk soliqlari va turli xizmatlar uchun yig‘imlarni mustaqil ravishda boshqaradi. Shu bilan birga, davlat tomonidan hududlarning rivojlanish darajasiga qarab transfertlar ajratiladi. Bu tizim bir tomondan mahalliy tashabbuslarni rag‘batlantirsa, ikkinchi tomondan iqtisodiy jihatdan zaif hududlarni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Xorijiy davlatlar tajribasi mahalliy byudjet daromadlarini takomillashtirishda bir necha muhim yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatadi. Birinchidan, mahalliy soliqlar ulushini oshirish va ularning ma‘murchiligini takomillashtirish zarur. Soliq bazasini kengaytirish, soliq imtiyozlarini maqbullashtirish hamda soliq yig‘imlarini

raqamlashtirish byudjet daromadlarini ko'paytirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy mustaqilligini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Mahalliy boshqaruv organlari daromadlarni shakllantirish va ulardan foydalanishda kengroq vakolatlarga ega bo'lsa, hududiy rivojlanish samaradorligi ortadi. Uchinchidan, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish zarur. Xususan, transfertlar va subsidiyalarni hududlarning iqtisodiy salohiyati hamda rivojlanish ehtiyojlarini hisobga olgan holda taqsimlash moliyaviy tenglikni ta'minlashga yordam beradi. To'rtinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish orqali mahalliy byudjetlarga tushadigan yukni kamaytirish mumkin. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda xususiy sektor faol ishtirok etmoqda.

O'zbekiston uchun ham xorijiy tajribalarni o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda mamlakatda mahalliy byudjetlarning mustaqilligini oshirish, hududlarda qo'shimcha daromad manbalarini yaratish hamda soliq ma'murchiligini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq mahalliy soliqlarning samaradorligini oshirish, raqamli texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish va hududlarning investitsion salohiyatini kuchaytirish bo'yicha hali ham katta imkoniyatlar mavjud.

Mahalliy byudjetlar daromad bazasini mustahkamlash va hududlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish maqsadida bir qator amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Avvalo, mahalliy byudjet daromadlarini ko'paytirish uchun hududlarning mavjud iqtisodiy resurslaridan to'liq foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish lozim. Bunda har bir hududning sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish va turizm salohiyatini chuqur tahlil qilish asosida yangi daromad manbalarini aniqlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birinchidan, mahalliy soliqlar va yig'implarning fiskal samaradorligini oshirish zarur. Buning uchun ko'chmas mulk va yer uchastkalarining bozor qiymatini muntazam ravishda qayta baholash tizimini joriy etish hamda soliqqa tortish bazasini kengaytirish lozim. Natijada mahalliy byudjetlarga tushadigan mol-mulk va yer soliqlari hajmi ortadi. Shu bilan birga, foydalanilmayotgan yoki samarasiz foydalanilayotgan yer maydonlari va davlat mulki obyektlarini iqtisodiy aylanmaga kiritish orqali qo'shimcha daromad manbalarini shakllantirish mumkin.

Ikkinchidan, soliq ma'murchiligini to'liq raqamlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq organlari, kadastr tizimi, banklar va mahalliy hokimliklar o'rtasida yagona elektron ma'lumotlar bazasini yaratish yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanish orqali soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash imkoniyatlari kengayadi. Bu esa mahalliy byudjetlarga tushumlarning barqaror o'sishini ta'minlaydi.

Uchinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali mahalliy daromad bazasini kengaytirish zarur. Tadbirkorlik subyektlari sonining ortishi yangi ish o‘rinlarini yaratish bilan bir qatorda, soliq tushumlarining ham ko‘payishiga olib keladi. Shu maqsadda hududlarda biznesni boshlash va yuritish bilan bog‘liq ma‘muriy tartib-taomillarni soddalashtirish, imtiyozli kreditlar hajmini kengaytirish hamda biznes-inkubatorlar faoliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

To‘rtinchidan, hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish orqali mahalliy byudjet daromadlarini ko‘paytirish mumkin. Buning uchun sanoat zonalarini, texnoparklar va logistika markazlarini tashkil etish, xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish lozim. Investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi ishlab chiqarish hajmini oshiradi, yangi korxonalar tashkil etilishiga sabab bo‘ladi va natijada mahalliy byudjetlarga tushadigan soliq tushumlari ortadi.

Beshinchidan, turizm salohiyatidan samarali foydalanish mahalliy byudjetlar uchun muhim daromad manbai bo‘lishi mumkin. Tarixiy-madaniy obyektlar, ekologik turizm hududlari va ziyorat turizmi yo‘nalishlarini rivojlantirish orqali xizmatlar hajmini kengaytirish zarur. Turizm infratuzilmasining rivojlanishi mehmonxona, transport, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida qo‘shimcha daromadlar shakllanishiga xizmat qiladi.

Oltinchidan, mahalliy byudjetlarning qo‘shimcha daromad manbalarini yaratish maqsadida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish lozim. Infratuzilma, kommunal xizmatlar, ta‘lim va sog‘liqni saqlash sohalarida xususiy sektor ishtirokini rag‘batlantirish byudjet xarajatlarini optimallashtirish bilan birga, mahalliy iqtisodiy faollikni oshiradi.

Yettinchidan, byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish va hududlarning daromadlarni shakllantirishdagi manfaatdorligini kuchaytirish zarur. Mahalliy byudjetlarda qo‘shimcha tushumlarning ma‘lum qismini hudud ixtiyorida qoldirish amaliyotini kengaytirish mahalliy hokimiyat organlarining iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Xulosa. Xulosa sifatida ta‘kidlash joizki, mahalliy byudjet daromadlarini ko‘paytirish uchun soliq bazasini kengaytirish, soliq ma‘murchiligini raqamlashtirish, tadbirkorlik va investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, turizm hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan samarali foydalanish zarur. Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi hududlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, byudjet daromadlari barqarorligini ta‘minlash va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X. Moliya va soliqlar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2023. – 512 b.
2. U.S. Census Bureau. State and Local Government Finances Summary: 2024. – Washington, D.C.: U.S. Department of Commerce, 2025. – 176 p.
3. Bundesministerium der Finanzen. Federal Financial Relations in Germany. – Berlin: Federal Ministry of Finance, 2024. – 145 p.
4. Direction Générale des Collectivités Locales. Les finances des collectivités locales. – Paris: Ministère de l'Intérieur, 2024. – 198 p.
5. OECD and Korea Institute of Public Finance. Fiscal Federalism and Local Finance in Korea. – Paris: OECD Publishing, 2022. – 241 p.
6. Government of Canada. Municipal Finance and Fiscal Sustainability Report. – Ottawa: Department of Finance Canada, 2024. – 132 p.